

**Stanley Lieberson: Making It Count.
The Improvement of Social Research
and Theory**

Berkeley, University of California Press
1985, 257 s.

Jedním ze způsobů, které posouvají vědu kupředu, je sebereflexe a recenzovaná kniha je toho dobrým příkladem. Ačkoliv prvně vyšla už před sedmi lety, neztratila nic na své aktuálnosti, a to zejména pro naši sociologii. Její autor Stanley Lieberson kritizuje nejen metodologii empirického společensko-vědního výzkumu, ale zároveň se pokouší o přehodnocení jejich základů. Neklade si za cíl ospravedlňovat existenci teorie bez výzkumu, ani nevyzývá k odvrhnutí kvantifikace a statistiky, ale chce přispět ke zlepšení existující logiky, na které je založen empirický sociologický výzkum. Kniha byla přijata odbornou veřejností ve Spojených státech s velkým zájmem a posléze se jí dostalo významného uznání i tím, že se tam stala víceméně povinnou četbou postgraduálních studentů společenských věd, zejména sociologie.

Pokud jde o zjišťování "co se děje", tam je se současným společenskovědním výzkumem po stránce metodologické, podle mínění autora, vše v pořádku, protože společenské vědy jsou pro tento úkol dobře vybaveny. Nelíbí se mu ale, že je tato práce podceňována, ba přímo znevažována, neboť pokládá popis stavu společnosti za velmi žádoucí a prospěšný. Kde však nachází mnoho prohřešků, chyb, problémů a neujasněností, jsou situace, kdy se empirická data využívají ke zjišťování příčin jevů. Na celou řadu z nich poukazuje, rozebírá je, navrhuje jejich řešení pomocí stávajících postupů, pokud jimi řešitelné jsou, a někdy předkládá i zcela nové přístupy a pohledy.

Lieberson začal prvně přemýšlet o povaze sociologického zkoumání už před více než 30 lety a toto téma ho provázelo po celý jeho dosavadní profesionální život, takže recenzovaná kniha představuje jakési završení mnohaletých úvah a diskusí. Podle jeho

názoru, základní příčina, proč některé běžné praktiky empirické sociologie jsou neproduktivní a škodlivé, spočívá v tom, že empirický přístup k vědě o společnosti je založen na analogii s přístupem přírodních věd, které jsou, na rozdíl od společenských věd, experimentální povahy. Tuto skutečnost si snad někteří uvědomují, ale jen nemnozí ji respektují, a tak jsou neexperimentální data zpracovávána a využívána způsobem, jakoby šlo o data experimentální.

Zatímco základním rysem experimentálního přístupu je náhodné přiřazení subjektů k podmínkám, za kterých se zjišťuje výsledek, ve společenských vědách se převážně pohybujeme v situacích, kdy se přiřazení subjektů k podmínkám děje na základě určitého selektivního procesu, který sám může ovlivňovat výsledek. Autor to demonstruje na příkladu zkoumání vlivu typu vysoké školy (elitní soukromá vysoká škola versus velká státní univerzita) na budoucí kariéru, kdy lze sotva předpokládat, že se studenti do těchto dvou typů škol umístili náhodně, a že faktory, které tu působily, nebudou mít též vliv na jejich další osud. Za těchto okolností vzniká otázka, zda získané výsledky odrážejí vliv, který chceme odhalit, nebo zda jsou kontaminované dalšími neměřenými nebo nezahrnutými rozdíly mezi studenty. Jak potom zjistit "čistý" vliv typu školy? Tak se autor dostává k první nesnázi, které věnuje celou kapitolu, a tou je právě selektivita a její důsledky pro interpretaci dat a z ní plynoucí závěry.

Když si sociologové tento problém uvědomili, začali, v dobré víře, že věci prospějí, používat kontrolní proměnné. Tento přístup je založen na následující argumentaci: jestliže se podsoubory liší v charakteristikách, které mohou ovlivňovat závislou proměnnou, pak je musíme kontrolovat či jinak vzít v úvahu, abychom určili skutečný vliv vysvětlujících proměnných, a i když asi nebudeme moci kontrolovat všechny odlišnosti, určitě budeme blíže k pravdě, když podchytíme alespoň některé, pokud možno ty nejdůležitější. Toto přesvědčení je

všeobecně rozšířené a Lieberson říká (s. 18): "Představte si pohoršení, které by vzbudil vědec zkoumající vztah mezi zaměstnáním otce a syna, kdyby nekontroloval či jinak nevzal v úvahu třeba vzdělání rodičů." Na mnoha stránkách pak ukazuje, že tento postup vede jen zřídka k odhalení skutečného vztahu jaký by byl, kdyby byl zkoumán za podmínek pravého experimentu, a že někdy jsme ještě dále od pravdy, než bez jeho použití.

A kdy je tedy podle autora kontrolování vhodné nebo lépe řečeno, kdy se jím nemůže nic zkazit? Když slouží jen k popisu situace, nikoli ke kauzální analýze; když selektivita působí, ale nemá vliv na výsledek; když selektivita nepůsobí; když máme model, který selektivitu zahrnuje a správně odhaduje její vliv na zkoumané vztahy. Jedna věc je porovnávat, jaký sociálně-ekonomický status dosahují bílí a černí určitého vzdělání, ale úplně jiná věc je tvrdit, že jsme zjistili vliv rasy na status, když jsme kontrolovali vliv vzdělání. Je zcela v pořádku porovnávat výsledky testu bohatých protestantských dětí chodících do soukromých škol s výsledky bohatých protestantských dětí chodících do veřejných škol, jiná věc je myslet si, že kontrolou náboženství a příjmu rodičů zjistíme, jak veřejně a soukromé školy ovlivňují školní výsledky u dětí. Pro situace, ve kterých je použití kontrol nevhodné, nabízí bohužel Lieberson jen jedinou alternativu: ptejme se, jaký je výsledek, a méně se starejme o složitou změť faktorů, které se zdají k němu přispívat.

Jedna z kapitol je věnována různým formám kauzality a z toho plynoucím problémům. Autor se domnívá, že jedním z hlavních důvodů, proč opatření založená na výsledcích sociologických výzkumů neplní očekávání, je skutečnost, že kauzální vztahy jsou nejen symetrické (vratné), ale i zcela či částečně asymetrické (nevratné), což většina empirických studií nebere na vědomí a mlčky předpokládá, že sociální vztahy jsou symetrické. Aby nedošlo k nedorozumění, uveďme si definice těchto pojmů. Vztah mezi X a Y je symetrický, jestliže změna Y způsobená změnou X vymizí, když se X vrátí k původní hodnotě. Vztah mezi X a Y je zcela asymet-

rický, jestliže změna X v jednom směru změní Y, ale změna X v opačném směru Y vůbec neovlivní. Vztah mezi X a Y je částečně asymetrický, jestliže změna Y způsobená zvýšením X je co do velikosti odlišná od změny způsobené snížením X. Kauzální asymetrie prostě znamená, že výsledek generovaný danou příčinou nelze obrátit odstraněním příčiny nebo tím, že ji vrátíme do původního stavu. Autor upozorňuje, že sociální procesy jsou obojího charakteru a všimá si i dalších komplikací, jako že kauzální vztah, který byl původně vratný, může za nových změněných podmínek zcela nebo částečně vymizet, a protože opatření, navržená na základě třeba i správného zjištění, nezapadnou nikdy do stejných podmínek ve společnosti, jaké byly v době výzkumu, mohou být v důsledku změn znehodnocena.

A jaké jsou Liebersonovy názory na současné metody hledání kauzálních vztahů? Říká, že pracují dobře se symetrickými kauzálními vztahy a s asymetrickými tehdy, když se nezávisle proměnná mění převážně jen v jednom směru, a to v tom, kdy ovlivňuje výsledek. Tvrdí však, že běžně používané postupy jsou katastrofou, když jde o asymetrický kauzální vztah a nezávisle proměnná X se mění převážně tím směrem, kdy se její vliv na výsledek Y neprojevuje (výzkumník pak konstatuje, že vztah mezi X a Y neexistuje), nebo když se X pohybuje oběma směry (pak je síla vztahu na jednu stranu přeceněna a na druhou podceněna). Jelikož z průřezových dat nelze určit, o jaký typ vztahu jde (k tomu jsou nutně zapotřebí data alespoň ze dvou časových okamžiků), doporučuje Lieberson dělat kauzální analýzy zásadně jen na longitudinálních datech. V situacích, kdy se nezávisle proměnná X pohybuje oběma směry, doporučuje určovat sílu vztahu v každém směru zvlášť. Pokud se zdá, že kauzální vztah mezi X a Y neexistuje a X se pohybuje jen jedním směrem, měli bychom si být vědomi, že stále ještě může jít o asymetrický vztah.

Nesmírně zajímavou částí knihy je kritika využívání vysvětlené variance k vyvíjení nových teorií. Autor se domnívá, že vysvětlená variance nebo dobrá shoda mezi modelem a daty se tu stává samoúčelem,

protože někdy i navzdory dosavadním poznatkům a intuici je vědec nakloněn posuzovat význam proměnných podle jejich příspěvku k vysvětlené varianci či vybírat takový model, který nejlépe vyhovuje podle testu dobré shody. Proto si také vybírá jen problémy, pro které má vhodná data, ve kterých mají zásadní proměnné vyhovující rozptyly, aby bylo co vysvětlovat. Další nebezpečí vidí Lieberson v tom, že data, která máme o fenoménu, kterým se zabýváme, nemusí být nutně data relevantní pro otázku, kterou si klademe, což si ne vždy dost jasně uvědomujeme. Na to uvádí tento příklad: Analýza předmětů pouštěných k zemi (nikoli ve vakuu) může dát odpověď na otázku, proč se předměty liší v rychlosti pádu, ale ne proč padají. Stejně tak studie rozdílu ve statusu může odhalit, proč se synové ve statusu liší, ale ne proč status vůbec existuje a proč se objevuje určitý systém statusových vztahů mezi otci a syny. Autor říká, že apriori není nic špatného v tom, když si klademe otázku typu "proč tělesa padají k zemi s různou rychlostí", ale měla by nám být zřejmá relativní mělkost tohoto poznání ve srovnání se základní znalostí "proč tělesa padají k zemi", a neměli bychom zaměřovat odpověď na první otázku s odpovědí na druhou (ono to totiž nemusí být vždy tak snadno rozlišitelné). V první řadě bychom měli rozumět, proč nějaká entita nebo proces existují a teprve pak zkoumat, co a jak je mění. V této souvislosti

Lieberson vyslovuje hypotézu, ke které ho inspirovala gravitace, že základními příčinami existence fenoménů mohou být i konstantní síly a jako takové, zcela nepřístupné odhalení statistickými metodami.

Touto zajímavou myšlenkou bych ukončila prezentaci Liebersonových názorů na některé problémy, které předkládá čtenářům. Nezmínila jsem zdaleka všechny, neboť kniha je jich plná. Vybrala jsem jen ty, které mne zaujaly nejvíce a které jsem dokázala přetlumočit. Není to lehké čtení, ale určitě se vyplatí. Pokud bych chtěla knize něco vytknout, pak snad to, že je na můj vkus občas trochu rozvláčná, že se některé věci nefunkčně opakují na více místech, a že není vždy zcela přesná (o to více však provokuje k přemýšlení). Škoda, že autor nenabízí prakticky žádnou novou metodologii k překonání těžkostí, na které poukazuje. Pokud ji nezná ani čtenář, pak mu nezbyvá než maximální opatrnost při interpretaci výsledků, promyšlenější přístup k řešení úloh a v neposlední řadě též dobrá znalost metod, včetně předpokladů, za kterých je jejich použití možné a vhodné. Pak by se vyvaroval řady přehmatů, na které autor poukazuje, neboť chyba není v mnoha případech ani tak v metodách (např. v rozkladu variability a kauzálních modelech) jako v plytkých znalostech o nich, v pohodlnosti lidí a v povrchnosti záměrů.

Blanka Řeháková

Johann Kenneth Galbraith: *The Culture of Contentment*

Boston, New York, London, Houghton Mifflin Company 1992, 195 s.

J. K. Galbraith (1908) je známý americký vědec, který získal široký ohlas zvláště od roku 1958, kdy vydal knihu *The Affluent Society* (Společnost blahobytu), jejíž název se stal trvalým pojmem ve společenských vědách. Autoritu tohoto profesora na prestižní Harvardově univerzitě pak zvláště zvýšila kniha *The New Industrial State* (1967) a další publikace i zasvěcené komentáře v tisku. Trvale vystupoval s mnohými neortodoxními

názory proti tradičním teoriím, a to nejen v oblasti ekonomické vědy, jež byla jeho základní doménou, ale i v oblasti sociální, politické a vojenské, a odhaloval jejich vzájemné vazby.

Své teoretické úvahy a závěry mohl trvale opírat o rozsáhlé praktické zkušenosti ve všech těchto oblastech, vždyť byl poradcem takových významných prezidentů, jako byli F. D. Roosevelt a John Kennedy, a členem vrcholných státních komisí pro ekonomiku, zahraniční politiku a obranu a jeden čas také velvyslancem v Indii.

Široký vědecký záběr opírající se o praktické zkušenosti plně platí i pro poslední